

Osmanlı Devleti'nin Balkan Devletleri İle İlişkilerinde Belirleyici Bir Unsur Olarak 1877-1914 Dönemi Nüfus Hareketleri

GÜLFETTİN ÇELİK

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

ÖZ

Nüfus konusu, Balkanlarda etkinliği olan devletler açısından 19. yüzyılda yeni bir anlam ve önem taşımıştır. Dönem nüfus hareketleri, devletlerin birbirleri ile ilişkisinde önemli bir enstrüman, bir etki aracıdır. Konu Osmanlı Devleti açısından öncelikle, kaybedilen topraklardan elde kalanlara veya daha güvenli bölgelere doğru hareket halindeki Müslüman nüfusun can, mal ve diğer ihtiyaçları/hakları ile devletin güvenliği problemi olarak algılanmıştır. Süreç takip edildiğinde görülür ki, Osmanlı Devleti savaştan mağlup taraf olarak çıkmış bir devletin bu konuda yaşayabileceği neticeyi büyük bir baskı aracı olarak her yönü ile yaşamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayıp 20. yüzyılın ilk dönemine kadar önemini kaybetmeden devam eden bu süreç, Osmanlı toplumsal sisteminin devlet, kurumları ve bunların işleyişi bakımından önemli bir sağlık göstergesi olarak değerlendirilebilir. Diğer devletlerin bu konuda ürettiği durumları, birer girdi olarak algılama, uygun çıktılar üretme sürecindeki başarısı itibarıyla (içinde bulunduğu olumsuz şartlara rağmen) önemli bir başarı elde ettiği görülür.

Anahtar Kelimeler: Nüfus, Göç, Anlaşma, Balkan Devletleri, Uluslararası Yardım, Tabiyet.

Population Movements As Critical Element In The Relations Between The Ottoman State And The Balkans In Between 1877-1914

ABSTRACT

During the 19th century, the states which have dominance in the Balkans gave new and considerable attention to the subject of population. Population movements of that era were instrumental in terms of state relations. From the perspective of Ottoman State, it was perceived as moving Muslim population from lost lands to the lands inhabited and keeping their basic rights of security, finance and other; and finally maintaining the security of the state. A review of the process makes clear that Ottoman State was obliged to experience all types of outcomes that a loser state of war would have. This process that began in the mid of 19th century and lasted till first period of 20th century could be taken as a health indicator of Ottoman social system and institutions and their operation. The state had a significant achievement in terms of perceiving inputs created by other states and producing outcomes accordingly albeit all negative conditions.

Key Words: Population, Migration, Balkan States, International Aid, Agreement, National Status.

Bu çalışmanın genel amacı, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında, Osmanlı Devleti ile diğer Balkan Devletleri arasındaki ilişkiyi nüfus hareketleri ekseninde incelemektir. Bu çerçevede bu çalışma, ilgili devletlerin nüfusu hangi politikaların aracı olarak kullandıkları, devletler ilişkisindeki yeri ve uyguladıkları politikalar, bu hususta ne tür yaklaşımlar ve araçlardan istifade ettikleri ele alınacaktır. Konu Balkanlardaki Müslüman nüfus eksenli olarak ele alınacak olup, sonuçları itibariyle Osmanlı toplumsal sistemi açısından bir değerlendirme yapılacaktır.

Bu çerçevede, Osmanlı Devleti'nin bu konu ekseninde geliştirdiği politikalarının başarısı girdi-çıkı analiz ekseninde ortaya konulacaktır. Bu doğrultuda, ilk aşamada Osmanlı toplumsal sistemi içindeki karar alıcıların karar alma sürecini ortaya çıkaran dışsal gelişmeler bir girdi olarak kabul edilip, ikinci aşamada bu olaylara cevap niteliğinde olarak, genelde toplumsal sistemin, özelde ise siyasal sistemin aldığı karar ve uygulamalar, çıktı olarak değerlendirilecektir. Üçüncü aşamada, üretilen çıktıların muhatapların (devletler-diğer kurumlar ve gerçek kişiler) uygulamalarını yönlendirme gücü ölçülmeye çalışılarak, sistemin başarısı test edilecektir.

*

1877-1914 dönemi nüfus hareketlerinin Osmanlı sisteminin sıhhati açısından önemli bir gösterge olarak ele alınabileceği bir dönemi ifade eder. Hakikatte bu husustaki önemli gelişmelerin ilk adımları 1773-74 Osmanlı – Rus savaşı ve sonrasında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşmasında görülebilir. Zira, Karlofça Anlaşması ile başlayan toprak kaybı süreci bu tarihten itibaren önemli bir sorunu da beraberinde getirmiştir. Nüfusun geriye göçü süreci. Ancak konu, sadece Müslüman ahalinin Osmanlı Devleti toprakları içinde daha güvenli bölgelere göçü ile sınırlandırılmaması gereken, Osmanlı topraklarından diğer devletlere göçü de içine alması gereken bir niteliğe sahiptir. Bu çerçevede özellikle 1829-29 Osmanlı-Rus savaşı dikkati çeken özellikler taşır. Nüfusun asırlardan beridir taşıdığı anlama uygun olarak diğer devletler gibi Rusya da güçlü bir nüfus kompozisyonuna sahip olma çabasıdır. Özellikle 19. Yüzyılda bu doğrultuda gerek Balkanlar'da gerek Kafkasya'da Hıristiyan Ortodoks nüfusu hem ilgi konusu olarak görmüş, hem de kendi topraklarına çekme uygulaması içinde olmuştur.¹

1854-56 Kırım Savaşı ve 93 Harbi ile birlikte gerek Osmanlı topraklarındaki gerek diğer devletlerdeki Müslüman halkı ilgili devletlerin kovma-gönderme politikalarında, geliştirdikleri yeni aşamayı ifade eder.

1 1828-29 Savaşının önemli sonuçlarından birisi, yapılan anlaşma ile Osmanlı Devleti'nin, Rus orduları tarafından işgal olunan bölgelerdeki Hıristiyan nüfusun Rus topraklarına göçüne ilgili devletlerin engel olmayacaklarını taahhüt etmeleridir. Nihat Erim, Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri, C.1 (Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953, s. 285-286.

1877-78 Savaşı, yüzbinlere ulaşan Müslüman nüfusun kitleler halinde Anadolu içlerine kadar uzanan bir kaçış hareketini ortaya çıkarmıştır. 1912 yılına kadar, azalarak da olsa devam eden bu akış, bazı bölgelerde zaman zaman yeni artış trendleri göstermiştir. Osmanlı sistemi için bir problem (girdi) niteliğindeki bu gelişme, sistemin tamamını ilgilendiren önemde olmuştur. Yine sistem tarafından üretilen çözümler (çıktılar) de toplumsal mekanizmanın tamamını etkileyen sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu sonuçlar, ilk evrede çok çeşitli alanlarda, birçok boyutu ile 1914 I. Dünya Savaşı ortamına kadar sistem açısından yeni bir geri etki sürecini oluşturmuştur.

Çalışmanın 1914 yılı nihayetlendirilmesinin en önemli gerekçesi ise bu tarihten itibaren ortaya çıkan gelişmelerin girdi-çıkıtı sürecinde nüfus hareketleri ekseninde ele alınma zorluğudur.

19. YÜZYILDA “NÜFUS”UN ANLAMINI

Balkanlar için 19. Yüzyıl, nüfusun anlam değiştirdiği bir dönemdir denilebilir. Bu yüzyılda bölgeyi etkileyen milliyetçi akımlar nüfusun etnik ve dini bakımdan türdeş alt bölgelere bölünmesi sürecini ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı topraklarına doğru ortaya çıkan geriye göç döneminin geçirdiği aşamalar biraz da bu bakışla ele alınmaya muhtaçtır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin 1877 yılından itibaren bölgedeki Müslüman unsurlara ilişkin yerleşim politikasının bu çerçevede şekillendiği görülür. 1914 yılına kadarki bu dönem nüfus hareketlerinin, devletler ilişkisinde aktif bir enstrüman olarak, siyasal alanı da içine alacak şekilde gündemde olduğu dönemdir

19. Yüzyıl ikinci yarısı ile Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönem, sadece büyük nüfus kitlelerinin yer değiştirmesi hareketi olarak dikkati çekmez. Bu dönem aynı zamanda nüfusun ve onun yer değiştirmesi olayının Balkanlarda ortaya çıkan devletler mücadelesinde bir etki aracı olarak ele alındığı bir dönem olarak önemlidir. Dönem, nüfusun siyasi varlığın çok açık bir tanımlama aracı olarak kullanıldığı bir dönemdir.

Bölgeye dair 19. yüzyıl kaynakları incelendiğinde görülür ki nüfus verileri geliştirilen politikaların da gerekçeleri kılınmak istenmektedir. Genel olarak birçok yayında bölgedeki nüfusun etnik ve dini dağılımı coğrafya ile de bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Örneğin Avusturya, Bosna Hersek'i işgal ettiğinde ilk yaptığı şey bölgedeki nüfusun dini bakımdan ayrımını da gösteren bir nüfus sayımı yapmak olmuştur. Zira Avusturya, nüfusu kendi varlığını meşrulaştırıcı bir unsur olarak görmüştür.

NÜFUSUN HAREKETLERİNE İLİŞKİN POLİTİKALAR

19. Yüzyıla kadar Balkanlar her yönü ile Osmanlı hakimiyeti altındadır. Siyasi - idari, ekonomik, sosyal-kültürel yönleri ile Osmanlı belirleyiciliğinde gelişen olaylar bu dönemden itibaren dış sistemlerin etkilerinin gittikçe artan örnekleri ile ortaya çıkmaya başlamıştır. Devletler düzeyinde Rusya ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarının bölgedeki rolleri Osmanlı Devleti yanında diğer önemli devletler olan İngiltere ve Fransa'nın adeta seyirleri altında sürekli artmıştır. Bu yönü ile bir bakıma diğer devletler Osmanlı'nın Balkanlardaki parçalanmışlığını Rusya ve Avusturya-Macaristan lehine kabullenirken bu kabullenmenin karşılığında Osmanlı, Rusya ve Avusturya-Macaristan'dan kendi adlarına bazı yararlar elde etme çabasında olmuşlardır.

İlgili devletler için Balkanlara müdahalenin en kolay gerekçesi dini / kültürel ortaklıklardır. İlgili dönemde, Rusya'nın bölgeye olan ilgisi yeni bir fırsat desteğinde gelişmektedir. Slav ortak kültürü, bu dönemde Rusya için bölge ile ilgilenmede meşruiyet sağlayıcı önemli bir politik araçtır.

Avusturya-Macaristan için ise bölge (özellikle Bosna-Hersek bağlamında), kendi güvenliğinin sağlanması gerekçesidir. Bölgenin Osmanlı tarafından gereği gibi kontrol edilemediği iddiası ve buradaki Hıristiyanların çıkarlarının gözetilmesi çabası güvenlik sorunu ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır.

İngiltere ve Fransa iki geleneksel güç olarak dünya sisteminde tayin edici olarak etkin olmalarına rağmen özellikle Balkanlar hususunda ortaya çıkan gelişmeleri, kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebilme çabası gütmeye düzeyindedirler (doğrudan aktör değillerdir).

Etkinliği gittikçe artan Almanya ise henüz (ekonomik öncelikler nedeniyle) siyasal alanda sınırlı etkiye sahip olduğundan Balkanlardaki çatışma alanlarında, hedeflerini daha uzun vadeye yayan, çekimser politikalar izlemektedir.

Gerek bölgedeki Osmanlı tebası durumundaki Hıristiyan gruplar, gerek diğer devletler 19. yüzyılın bölge için bir paylaşım dönemi olduğunun farkındadırlar. Bu nedenle de talep eden, olaylarda aktif rol üstlenen taraf durumundadırlar. Osmanlı Devleti ve bölgenin Müslüman halkı ise kendilerinden talep olunan, savunma pozisyonunda kalan taraftır. Dönem, Osmanlı'nın dışındakilerin (veya Osmanlı'nın dışında kalmak isteyenlerin) ilk çıktığı ürettikleri, Osmanlı sistem yöneticilerinin de bu çıktıyı girdi olarak kabul edip, ona cevap niteliğinde kararlar almaya çalıştıkları bir dönemdir. Yüzyılın son dönemi ve yirminci yüzyılın I.Dünya Savaşına kadarki dönemi bu genel çerçevede gelişen olaylara sahne olmuştur. Bu dönem, Osmanlı devleti ile Balkan devletleri ilişkilerinde nüfusun önemli bir araç olarak kullanıldığı bir dönem olarak dikkati çeker. Hem Osmanlı Devleti hem de ilgili devletler bölge ile ilişkili politikalarını (diğer devletler ve uluslararası kamuoyunu da dikkate alacak şekilde) nüfus esaslı olarak oluşturmuşlardır.

Gerek siyasal alandaki gelişmeler, gerek bunlara dair ortaya çıkan anlaşmalar düzeyindeki devletler ilişkisinin anlaşılabilmesinde nüfus hareketlerinin izlediği aşamalar önemli birer gösterge durumundadır. Genel olarak bu dönemde Balkanlarda devletlerin nüfusa ilişkin temel politikaları, etnik ve dini bakımdan oluşan siyasal yapıyı destekleyici bir nüfus kompozisyonuna ulaşmaktır.

Buna göre nüfus hareketlerinin devletler ilişkisinde iki temel yön dikkate alınarak ortaya çıktığı görülür:

- Nüfusun etnik yapısı
- Nüfusun dini yapısı

Yeni ortaya çıkan veya oluşum aşamasındaki devletlerin 19. yüzyıl boyunca izledikleri yaklaşım hem etnik yönden hem de dini yönden oluşturdukları siyasal sistemle bütünleşmiş bir nüfus kombinasyonu elde etmek olmuştur. Bu doğrultuda, bu devletler arasında sistemin dışında bırakılmak istenen nüfus esas olarak Müslüman nüfus olmuştur. Bunun en önemli nedeni Müslümanların Osmanlı sistemi ile olan bütünleşmişlik düzeyleridir. Bu bütünleşmenin ortadan kaldırıldığı / kaldırıldığının düşünüldüğü veya dışlanamadığı durumlarda Müslüman unsurların da sistem içinde kalmalarına göz yumulmuştur. Bu yöndeki tedbirler, doğrudan nüfusa veya bu nüfusun hak ve mükellefiyetleri üzerine olmuştur.

Söz konusu devletler topraklarında kalan İslam unsurlarını göçe zorlayabilmek için bazı teşebbüslere girişmişler, konu Osmanlı Devleti ile söz konusu devleti de aşan büyüklüğe ulaşmış, uluslararası boyut kazanmıştır.

Balkanlar ile sınırlı olarak, inceleme dönemi içinde, Osmanlı Devleti'nin nüfusa ilişkin uyguladığı politika;

A. Osmanlı Devleti vatandaşı olup

1. daha önceki Osmanlı Devleti siyasal sınırları dahilinde yaşayan ancak yeni durumda bu bölgelerden göç eden veya etme durumu olan nüfus ile
2. kendi vatandaşı olduğu halde bir başka devlete giden/gitmek isteyen nüfusun gidişi veya geri gelme durumu ile,

B. Bir başka devlet vatandaşı olduğu halde Osmanlı topraklarına gelme durumunda olan nüfusa ilişkin politikalar olarak iki ana ve iki alt başlıkta toplanabilir.

Osmanlı Devleti'nin nüfusa ilişkin politikalarında devletin güvenliği öncelikli konudur. Nüfusun yer değiştirmesi bu öncelik altında ele alınmıştır. Bu çerçevede, ortaya çıkan/çıkması muhtemel nüfus hareketleri diğer devletler karşısında Osmanlı Devleti'nin güvenliği merkezli olarak çözülmeye çalışılmıştır. Bu konudaki öncelikli tavır, elde bulunan bir bölgenin terk edilmemesidir.

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgalinin ardından ortaya çıkan göçler ve bu bölgede meskun olan Müslümanlar ile ilgili geliştirilen tavır, bu husustaki öncelikler konusunda önemli ip uçları verir. Bölge Müslümanlarının göçlerine ilişkin yapılan bir değerlendirmeye göre göçler üç önemli sorun ortaya çıkaracaktır. Bu nedenle göçlere izin verilmemelidir. Bunlar;

1. Göçler, Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki egemenlik haklarını ve Avusturya Devleti'ne karşı elde ettiği bazı askeri avantajları ortadan kaldıracaktır.
2. Bölgeyi terkeden müslümanların yerine iskan edilecek hristiyanlar sebebi ile Avusturya'nın nüfuzu artmış olacaktır.
3. Devletin içinde bulunduğu ekonomik durum sebebi ile muhacirlere gerekli yardım yapılamayacağından sefaletle düşmeleri söz konusudur.

Buna mukabil bölgedeki Müslümanların kendi yerlerinde kalmalarının üç önemli faydası vardır. Bunlar;

1. Avusturya Selanik'e doğru muhtemel bir tecavüzde bulunur ise Bosna-Hersek'de bulunan dörtüzbün müslüman ayrı bir güç oluşturacağından bu durum Avusturya'nın işini güçleştirecektir.
2. Herhangi bir savaş anında Avusturya bölgede en azından 60.000 kişilik bir kuvveti yığmak zorundadır.
3. Bölgede ekonomik güç müslümanların elinde olduğundan göçlerin engellenmesi bu gücün hristiyanların eline geçmesini engelleyecektir.²

Bu kabuller çerçevesinde Osmanlı Devleti göçü durdurmak için bölge müslümanlarının haklarını güvenceye almaya çalışmıştır. Savaş sonrasında diğer devletlerin de katılımında gerçekleştirilen Berlin müzakereleri bir bakıma Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki nüfuzunu azaltma ortak teşebbüsü olarak geliştiğinden ortaya çıkan anlaşma metni çeşitli bölgelerde nüfusla ilgili problemleri oluşturan, büyüten bir metin olarak şekillenmiştir. Savaşa doğrudan girmemiş devletler bile bu konunun tarafı haline gelmişlerdir. Örneğin; Berlin Anlaşmasının 25. maddesi gereğince bölgeye asker sokma hakkını elde eden ve bunu fiiliyata koyarak Bosna'ya asker gönderen ve Yenipazar'a da önce askerini sokmaya, sonra da burasını işgale çalışan Avusturya ile bu konuda yapılan bir protokolle elde ettiği hakları detaylandırmıştır. Osmanlı Devleti bu protokelde de görüleceği üzere bölge Müslümanlarının haklarını korumaya çabası içindedir. Anlaşmaya göre hukuken Osmanlı toprağı olan Bosna-Hersek'teki müslümanların can ve mal emniyetleri sağlanacak, din ve mezhep hürriyetleri temin olunacaktır. Eyaletlerin kendi gelirleri kendi giderlerine ayrılacak, meskukat-ı nakdiye-i Osmaniye (Osmanlı parası) tedavül edecek, Avusturya Yenipazar'da ancak belirlenen yerlerde asker bulundurabilecektir.³ Anlaşmanın sağladığı yarar sınırlı olmuştur. Zira

2 B.A. Y.Res.M. No: 3/7.

3 B.A. M. No: 56/15.

müslümanlara yapılan baskılar dönem dönem farklılıklar göstermekle beraber devam etmiştir. Avusturya'nın yanında⁴ 93 Harbi esnasında ve sonrasında Bulgaristan'ın, daha sonra da ve Karadağ,⁵ Hırvatlar ve Sırların çeşitli baskıları⁶ müslümanları göçe icbar eden gelişmeler olmuştur. 1900 yılından 1909 yılına kadar Bosna-Hersek bölgesinden muhaceret savaşın sona ermesinden itibaren azalarak, oldukça düşük miktarda devam etmiştir. Bu tarihte Bosna-Hersek'in Avusturya topraklarına ilhaki ve Osmanlı Devleti'nin de bunu 1909 yılında kabullenmesi göçleri tekrar yoğunlaştırmıştır. Bizzat Osmanlı Devleti'nin arazi-i emiriyye topraklar karşılığında Avusturya-Macaristan'dan 2.5 milyon altın alarak işgali tasdiklemesi, bölgeyi üç yıl içinde terketmeyeceklerine pasaport verilmeyeceği, mallarını satmalarının engelleneceği söylentilerinin yayılması bölge müslümanlarını tamamen terkedildikleri fikrine itmiştir.⁷ Osmanlı Devleti göçün sakıncalarını düşünerek bunu engellemeyi düşünmüşse de bu konuda ısrar edenlerin de engellenmesinin doğru olmayacağı yaklaşımına varmıştır. Ayrıca göçe teşebbüs edenlere bütün yardımların yapılmasının gerekliliğine de inanmıştır. Daha önce yaşanan tecrübe ve Bosna-Hersek gelişmelerinin öngörülebilir şekilde ortaya çıkması, dönem muhaceretinin öncekilere nazaran daha ayrıntılı/planla yapılmasına imkan vermiştir. Göç edecek muhacirlerin mallarını satarak bölgeyi terketmeleri sağlanmış, çeşitli yollardan Osmanlı topraklarına gelenlerin nakliye, iskan vs. masraflarının karşılanmasına daha büyük bir düzen içinde gayret edilmiştir. Mesela muhacirlerin Belgrad'a gelmeleri ile Osmanlı Devleti'ne nakillerine kadar geçen sürede kaldıkları hanelerin kiraları bile üstlenilmiş ve ödenmiştir.

Önceki dönem göçleri, son dönemdeki uygulamalar ile ana hatları ile önemli bir farklılık göstermez. Mesela; Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'a terkettiği bölgede bırakılan emlak-ı emiriyye ve vakıf mallarının bütün halinde satılarak gelirin Osmanlı Devleti'ne aktarılması konusunda olduğu gibi,⁸ bölgede yaşayan Müslümanları doğrudan ilgilendiren bir içerikte, onların bölgede tutunmalarını temin edecek bir politika üzerine bina olunmuş, kendilerine yapılan baskıların sona erdirilmesi için Sırbistan hükümetinden bu konuda güvenceler alınmıştır.⁹

Askeri yenilgi neticesinde ordunun çekildiği yerlerin elde tutulma çabasında nüfusa önemli bir işlev yüklenmeye çalışılmıştır. Bu gibi yerlerde bir nüfuz alanı oluşturulmasına ilişkin bu yaklaşımın detayları 93 Harbi sonrasında görülebilir. Savaş döneminde ortaya çıkan nüfus hareketlerini önlemeye çalışan devlet, savaş sürecinde

4 B.A. H.Sys. No: 256/2, Belge Sıra No: 51-53. No: 259/1. Belge Sıra No: 92-99, B.A. S.E.M.K. B. No: 1/13, B.A. H.Sys. No: 259/1. Belge Sıra No: 26-31, 65, 66, B.A. B.A.Res.M. No: 117/77, B.A. H.Sys. No: 258/1, Belge Sıra No: 38-58.

5 B.A. Y.Hus.M. No: 166/12.

6 B.A. Y.Hus.M. No: 408/22.

7 B.A. Y.K.P.E. No: 3433.

8 B.A. M.V.M. 22 Ra 1304. No: 15/5.

9 B.A. Y.Hus.M. No: 459/52. 20 Recep 1321/ 29 Eylül 1319.

ancak geri çekilme aşamasında bölge insanının yerlerini terk etmelerine izin vermiştir. Bunu da savaş sonrasında geri dönecekleri düşüncesi ile kabul etmiştir. Mütareke sonrasında önemli miktardaki bir nüfusun eski yerleşim bölgelerine geri gönderilmesi hususunda da büyük bir çaba harcamıştır. Ancak Şarkî Rumeli vilayetinin 1885 yılında Bulgaristan tarafından işgali kalıcı sınırların daha güneyde oluşacağı inancını yerleştirdiğinden bölge nüfusunun Rumeli yakasından Anadolu cihetine geçişine izin vermiştir.

Osmanlı Devleti Balkan'lardaki müslüman nüfusun boşaltılmasını kendi çıkarları açısından sakıncalı bulduğundan bunu engelleme, engel olamadığı takdirde de kontolünde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Muhaceretin çok çeşitli açılardan sakıncalı olduğu düşünülmüştür. Bu şartlar içinde atılan ikinci adım, bölgedeki sosyal yapıyı, siyasi sistem düzeyinde olmasa bile korumak şeklinde olmuştur. Terk edilen bölgelerde de mevcut Müslüman nüfusun tampon bir nüfuz alanı oluşturacak şekilde bölgede meskun halde varlığının devamıdır. Bu doğrultuda hedefi sağlayacak bir tedbir olarak 1877 sonrasında, mümkün olan en büyük orandaki Müslüman nüfusun burada yaşayabilme şartlarını oluşturmak olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bölge ve bölgede rolü olan diğer devletler ilişkisi Birinci Dünya Savaşına kadarki dönemde bu kabul etrafında şekillenmiştir denilebilir. Savaş ve sonrasında bu konuda doğrudan ilişki içinde bulunan Rusya, Bulgaristan, Avusturya, Sırbistan, Romanya, Karadağ ve Yunanistan ile ilişkilerinde bu politikayı sağlamayı hedeflemiştir. Örneğin; Bulgaristan'da kalan müslümanlara baskıların savaş sonrasında da devam etmesi üzerine Osmanlı Devleti diğer devletler nezdinde girişimlerde bulunmuş, bunun üzerine İtalya ve Rusya Sofya'daki konsolosluklarını bu konuda uyarma gereği duymuşlardır.¹⁰ Anlaşmalar gereği Şarkî Rumeli muhacirlerinin kendi yerlerine geri dönebilmeleri imkanının kullanımı için Almanya'nın desteğinin sağlanmasına çalışılmış, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne destek vererek muhacirlerin geri dönebilmeleri yönündeki tedbirlere iştiraki sağlanmıştır.¹¹ Ancak ilerleyen süreçte, Bulgaristan'daki müslümanların durumlarında beklenen iyileşmenin olmaması karşısında Almanya konsolosu, İtalya konsolosu ile birlikte yeni girişimlerde bulunma gereği duymuşlar,¹² Osmanlı Devleti, politikasının netice vermesi amacı ile Rusya hükümeti ile sıkı bir görüşme ortamına girmiş, neticede Rusya hükümeti muhacirlere gerekli kolaylıkların sağlanması hususunda Avusturya-Macaristan ve İngiltere hükümetleri gibi davranmayı kabul etmiştir.¹³ Rusya ile yapılan görüşmeler sadece Bulgaristan'daki değil, gördükleri baskılar ile göç etmek zorunda kalan Rusya Müslümanlarını da içine alacak şekilde olmuştur. Nitekim kısa bir müddet sonra, yapılan görüşmelerin neticesi olarak Rusya hükümeti buralardaki Müslümanların göç

10 B.A. Y.Hus.M. No: 163/80. H. 20.2.1297.

11 B.A. Yus.H.M. No: 163/90. H.1297.

12 B.A. Y.Hus.M. No: 164/36. H.1.5.1297.

13 B.A. Y.Hus.M. No: 164/48. H. 5.12.1297.

etmeleri için kendilerine baskı yapmayacağı yönünde güvence vermiştir.¹⁴ Ancak bu güvenceye rağmen Rusya'dan muhacirinin gelmesi bitmemiştir. Bunun neticesinde, kitleler halinde gelişin hem devlete hem de muhacirlere getirdiği yük sebebi ile Osmanlı Devleti Rusya'dan göç için izin verdiklerinin haberini daha önceden bildirmesi için talepte bulunmuştur.¹⁵ Rusya ile göç konusundaki görüşmelere 1899 yılında Savaş sırasında Rusya'ya gedip oraya yerleşen bazı Ermenilerin geri gelmeleri konusu da eklenmiştir. Osmanlı Devleti onların geri gelmelerini engellemeye çalışırken Rusya ise gelmelerini sağlamaya çaba sarfetmiştir. Görüşmeler gelmek isteyenlerin kabul edilmeleri ile neticelenmiştir.¹⁶

Osmanlı Devleti'nin Sırp, Bulgarlar, Yunanlılar ve Romenlere ilişkin genel yaklaşımı, ayrılmak isteyenlerin gitmelerine izin verilmesi şeklindedir. Bunun coğrafi alan ile ilintili boyutunda ise İstanbul, Ege ve Marmara bölgelerinde yoğunlaşan gayrimüslim nüfusun azaltılması yönünde bir kabul görülür. Ancak bu nüfusun hareketinde, Avrupa devletlerinin de baskıları ile Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere getirdiği yeni imkanlar dikkate alındığında, Osmanlı Devleti'nin dışlayıcı uygulamasından ziyade yeni kurulan devletlerin cezbedici yönlerinin etkisinin daha büyük olduğu görülür. Zira içinde bulunulan dönem milliyetçi akımların bütün Balkanları kuşattığı bir dönemdir.

Bu genel yaklaşıma rağmen özellikle sözkosunu yeni devletlere yakın bölgelerde, etnik ve dini yönden ilgili devletlerle benzeşen bir nüfus kitlesinin Osmanlı tebası olarak kalmasını temin etme politikası uyguladığı da görülür. Bunun en önemli nedeni, konunun artık sadece siyasi bir konu olarak algılanmamasıdır. Özellikle sosyo-kültürel boyut bölgedeki dini ve etnik yapının yeniden şekillenmesi itibarıyla öne çıkmıştır. Bu nedenle, 19 ve 20. yüzyıllar Osmanlı Devletinin Balkanlarda kaybettiği bölgelerde mümkün olduğunca çok alanda tutunma çabası Birinci Dünya Savaşına kadarki dönemde bu konuda aşamalı bir uygulama ortaya çıkarmıştır. Bunlar;

- Kendi topraklarına ait sorunları kendisinin çözme yetkisini kullandığı, başka devletlerin müdahalesini gözardı ettiği dönem,
- Baskılara dayanmadığı durumlarda Gayrimüslimlere ait hususlarda dış taleplere göre çözüm bulma aşaması
- Askeri başarısızlıklarla sonuçlanan çatışmalarda Osmanlı Devletine bağlı otonom idareler oluşturma aşaması (siyasi olarak Osmanlı Devletine bağlılık aşaması)
- Siyaseten ayrılma aşamasına gelen devletlerde sosyal-kültürel alana dayalı olarak siyasi nüfuz alanları oluşturma aşamasıdır.

14 B.A. Y.Hus.M. No: 162/57. H. 15.10.1296.

15 B.A. Y.Hus.M. No: 175/26. H. 14.1.1301.

16 B.A. Y.Hus.M. No: 385/84. No: 385/117. No: 388/56. No: 393/4. No: 393/39. No: 393/81.

Osmanlı Devleti bu husustaki bütün adımlarını devletler nezdinde atmaya çalışmıştır. Devam eden zulümlerin önlenmesi için devletler düzeyindeki girişimler ile Berlin kongresinde bu duruma son vermek için karma bir komisyon teşkili ve bölgeye gönderilmesi kararı¹⁷ Şumnu'daki gelişmeleri inceleyecek ve Müslümanları koruyacak bir konsoloslar komisyonu kurdurulması çabası,¹⁸ (Rusya'nın Bulgaristan için buna razı olmadığı) Bulgaristan ve Doğu Rumeli'ye birer Avrupa Komisyonu gönderilmesi için Rusya nezdinde teşebbüste bulunulması,¹⁹ Doğu Rumeli için bir Avrupa Komisyonunun teşkili²⁰ sorunun karşılıklı görüşmeler ve kurumsal düzeyde çözülme çabaları olarak görülebilir.

Elden çıkmış bölgelerde bile var olma politikası, bunu temin edecek hukuki zeminin, kurumların ve uygulamaların oluşturulması için çok yönlü çabaları gerektirmiştir. Bu doğrultuda bir taraftan eldeki topraklarda mevcut nüfusun statüsü dış güçlere karşı savunulmaya çalışılırken diğer taraftan da buraya gelen/gelmeye çalışan gayrimüslim nüfusun gelişinin önlenmesi tedbirleri yürütülmüştür. Kendi tebasındaki gayrimüslim nüfusa ilişkin uyguladığı politikalara diğer devletlerden gelen baskıları önleyici tedbirlerden olarak ıslahatlar yapılma çabaları ortaya çıkmıştır.²¹

Edirne Anlaşması (1878), Ayastefanos Sulh Anlaşması (1878), Öncelikle Bulgaristan'ı, sonrasında da Romanya, Makedonya ve Kıbrıs'ı ilgilendiren yönleri ile Berlin Anlaşması (1878), Rusya ile İstanbul Anlaşması (1879), Rusya ile Harp Tazminatı Anlaşması (1882), Yunanistan'la Barış Anlaşması (1897 ve 1913), Avusturya-Macaristan'la İmzalanan Protokol (1909), Bulgaristan'la Barış Anlaşması (1913), Sırbistan'la Barış Anlaşması (1913) nüfusa ilişkin hususları düzenleyen hükümler içermektedir.

İlgili anlaşmalarda devletlerin, öncelikle siyasal alana ilişkin çıkarlarını, sosyal bir alan olan nüfusu da içine alacak şekilde korumaya çalıştıkları görülür.

Bütün Balkan devletleri için ortak olarak söylenebilecek olan;

- kendi nüfusları olarak gördükleri insanların bir başka siyasal yönetim altında kaldıkları

17 Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/72-Confidential (3726), p. 56, No: 79, Zikreden: Bilal Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri. /Turkish Emigrations From the Balkans, Documents, C.I Türk Tarih Kurumu, s. 508.. Ankara, 1989.

18 Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/73-Confidential (3752), p. 241, No: 383, Zikreden: Şimşir C.I s. 581.

19 Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/73-Confidential (3752), p. 251, No: 427, Zikreden: Şimşir C.I s. 587.

20 Archives des Affaires Etrangères de France, Memoires et Documents, Turquie, Tome 93, ff. 129-136, Zikreden: Şimşir C.I s. 681.

21 Savaş neticesinde Rumeli'deki mühim yerlerin elden çıkması sonucu Sırp ve Karadağlıların Arnavutluk içlerine doğru yayılmaya başlamaları üzerine Arnavutluk'un korunması için buralarda ıslahat yapılması, ıslahatın cebir kullanmadan gerçekleştirilmesi ancak alınacak tedbirlerden birisi olarak bölgede öncelikle yeterli askeri kuvvet bulundurulmasına dair Saffet Paşa'nın tezkiresi ... B.A. Y.EE 43/102 - 15/Z/1296/Z - 18 Teşrin-i Sâni 1295.

- veya kendi siyasal yönetimleri altına göç ettikleri iki ayrı durumu dikkate alarak çözümler üretmeye çalıştıklarıdır.

***

1878 Berlin Anlaşması bu alanda, daha sonraki uygulamalar için de örneklik teşkil eden kapsamlı ilk anlaşmadır denilebilir.

Osmanlı Devleti'nin terk ettiği bölgelerde kalan Müslümanlara ilişkin getirilen düzenlemelerde hangi amacı güttüğüne dair önemli bir ip ucu 1879 yılında Avusturya'nın Bosna'yı istilasından sonra bölge Müslümanlarının bölgeyi terk etmesinin uygun olmadığına dair verilen Sadaret tezkeresinde görülebilir. Bu tezkereye göre iki nedenden dolayı Müslümanların göçü önlenmelidir: ²²

- 1- Bosna Hersek'te bulunan dört yüz bin Müslüman bölgede Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakları ve Avusturya karşısında elde ettiği askeri avantajların bir nedenidir
- 2- Göç hareketi gerek muhacirlerin, gerek devletin birçok zorlukla karşılaşmasına neden olacaktır. Devletin içinde bulunduğu ekonomik zorluklar ortamında yeni sıkıntılar ortaya çıkacaktır.

Berlin Anlaşması da bu kaygılar ortamında yapılmıştır denilebilir. Anlaşma Osmanlı Devleti açısından, yukarıda ele alınan temel alanlarda Müslümanların nüfus hareketini önleyici tedbirler içerme çabasıdadır.

Anlaşma ile Bulgaristan, Karadağ ve Romanya'da diğer kavimlere ilişkin düzenlemelerin menfaatleri gözetilerek yapılacağı, Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan ve Romanya'da din ve mezhep farklılıklarının kamu imkanları ve hizmetlerinden mahrum bırakılmaya gerekçe teşkil etmeyeceği, cemaatlerin dini alanda kendi düzenlerini devam ettirecekleri kabul edilmiştir. ²³ Ayrıca; Müslümanlardan Bulgaristan Emeti ve Sırbistan içinde emlaklı olup da dışında ikamet etmek isteyenlerin emlaklerini iltizam veya vekalet yolu ile idare edebilecekleri, ²⁴ miri ve vakıf emlake ilişkin hususların da Osmanlı ve Bulgarlardan oluşacak bir komisyon eli ile Bab-ı Âli hesabına halledileceği, bunlarla ilişkili olanların işlerinin de iki sene içinde çözüleceği, ²⁵ miri ve vakıf mallara ilişkin husus da ayrıca Karadağ ve Sırbistan için de aynı anlaşmada düzenlenmiştir. Buradaki bir farklılık ilgili hususun üç sene içinde nihayetlendirileceğidir. ²⁶

Adı geçen anlaşmada siyasi ve askeri bakımdan Padişaha bağlı, başında hristiyan bir valinin bulunacağı bir eyalet oluşturulacağı, ²⁷ gayri menkuller için ayrıca; Bulgaristan ve Karadağ'da kimsenin emlakının kamu yararı gerektirmedikçe ve bedeli ön-

²² BA.Y.Res. No: 3/7

²³ Berlin anlaşması, m. 5, 27, 35, 44.

²⁴ Berlin anlaşması, m. 12, 30, 39.

²⁵ Berlin anlaşması, m. 12, 30.

²⁶ Berlin anlaşması, m. 30, 39.

²⁷ Berlin anlaşması, m. 13,

ceden ödenmedikçe alınmayacağı,²⁸ Devlet-i Aliye ile Sırbistan arasında bir anlaşma yapılıncaya kadar Osmanlı topraklarında seyahat veya ikamet eden Sırp tebasına diğer uluslararası hukuk kaidelerince muamele olunacağı düzenlenmiştir. Benzer konular ilerleyen bendlere kırkdördüncü, ve ellinci bendlere Romanya için de düzenlenmiştir.²⁹

Ayrıca 1879 yılında Berlin Anlaşması gereğince, Bulgaristan'dan kaçan Müslümanların mallarının sahiplerine teslimine dair oluşturulan komisyonların vazifelerini düzenleyen bir nizamname hazırlanmıştır.³⁰ Bu nizamname ile bölgede Müslümanların bıraktığı emlakın akıbetine dair alınan genel kararların nasıl uygulamaya döküleceği çözüme kavuşturulmak istenmiştir. Buna göre;

Bulgaristan'ın her kazasında oluşturulacak olan bir komisyon ilgili emlake ait durumu ele alıp çözüme kavuşturacaktır. Ancak komisyonun vazifesi, Bulgaristan'dan kaçan Müslümanların geride bıraktığı emlak ve geliri zaptetme hakkı olanlara, yani tapusu yahut şehadetnamesi bulunanlara emlaki teslim etmekle sınırlandırılmıştır. Üçüncü bent Komisyonun işinin çerçevesi çizerek; sadece kaçan Müslümanların talepleri durumunda onların emlaklerinin geriye verilmesi ile sınırı olduğunu belirtmektedir. Ancak bir emlake dair görüşmenin yapılabilmesi de o emlake ait tapu veya şehadetnamenin ibrazı şartına bağlanmıştır. Ayrıca komisyonun görev süresi de altı ay ile sınırlanmıştır.

Yine bu Nizamnameye göre Komisyon dört azadan oluşacaktır. Buna göre kaza kaymakamı komisyonun reisi olup, bu dört kişiden ikisi Bulgar, ikisi Müslüman olacaktır. Halk tarafından seçilip Prens tarafından da tasdik olunacaktır. Komisyon üyelerinden birisi emlakın verilmemesine, diğer üç aza ise verilmesine hükmederse oy çokluğu ile verilmesine, yahut komisyon üyelerinden ikisi verilmesine diğer ikisi ise verilmemesine karar verirse bu takdirde komisyon reisinin oyuna göre kararın çıkacağı belirtilmiştir.

İlerleyen zaman diliminde benzer hususların başka anlaşmaları olarak ortaya çıkardığı görülür. Rusya ile İstanbul Anlaşması (1879), Rusya ile Harp Tazminatı Anlaşması (1882), Yunanistan'la Barış Anlaşması (1897 ve 1913), Avusturya-Macaristan ile Protokol (1909), Bulgaristan'la Barış Anlaşması (1913), Sırbistan'la Barış Anlaşması (1913) ilgili devletler ile yapılan anlaşmalar olarak dikkati çeker.

28 Berlin anlaşması, m. 10, 30,

29 Berlin anlaşması, m. 44, 50.

30 BA- Y.EE 37/26

RUSYA İLE İSTANBUL ANLAŞMASI 1879

Rusya ile savaş sonrasında yapılan anlaşmaya göre Rusya'ya terk olunan mahaller ahalisi bu ilkalar haricinde ikamet etmek istedikleri halde emlaklerini satıp çekilmekte muhtardır. Bunun için kendilerine muahedenin kabulü tarihinden itibaren üç sene süre verilmiştir. Söz konusu süre bitiminde emlaklerini satıp memleketten çıkmamış bulunanlar Rusya tabiiyetinde kalmaları kabul olunmuştur.³¹

Bir diğer maddeye göre ise savaşan taraflardan birisi ile teması olan Rus ve Osmanlı vatandaşlarına hiçbir şekilde ceza verilmeyecek, Rus askerinin geri çekilme sürecinde kendilerine katılarak aileleri ile gidecek kimselere müdahale olunmayacaktır.³²

YUNANİSTAN İLE BARIŞ ANLAŞMASI 1897

1897 yılında Yunanistan ile yapılan anlaşmada da her iki hükümetin vatandaşları, kanunlarla belirlenmiş sınırlar dahilinde, daha önce olduğu gibi ikamet, devir ve seyahatte bulunabilecekleri kaydı konulmuştur. Ayrıca her iki taraf da ceza almış, muhkumiyet giymiş, tard ve teb'id kararı bulunanları kendi memleketlerine kabul etmeyeceklerdir.³³ Tesalya'nın sakinleri ile ahali-i asliyesinden olup (24 Mayıs 1881 tarihli sözleşmenin on üçüncü maddesi gereğince Yunan vatandaşlığını kazanan veya kazanmamış olan Müslümanlar Osmanlı topraklarına hicrette ve orada ikametgahlarını tayinde serbest olacaklardır. Yunan tabiiyetini kazananlar üç sene zarfında Osmanlı vatandaşlığına geçme hakkına sahip olacaklardır. Muhacir olacaklar, Yunanistan'da kalacak mülklerine tamamen ve mani olunmaksızın istifade ve idare hakkına sahip olacaklardır.³⁴ Sınırın yeniden belirlenmesi sebebiyle Devlet-i âliyyeye geri verilen mahallerin ahali-yi asliyesinden olanlara ve halen adı geçen yerlerde oturanlara da aynı haklar verilecekti. Yunan tebasının savaş öncesinde diğer devletler tebası gibi yararlandıkları muafiyet ve imtiyazlar gereklerine dokunulmaksızın, konsolosluk muafiyetleri gereğince suistimale fırsat bırakmamak ve gereğinin ifası için, iflas işleri de dahil olmak üzere Yunanlılarla olan ihtilafın Osmanlı ve ecnebi tebanın menfaatlerini korumak amacıyla Devlet-i âliye ile Yunan hükümeti arasında özel anlaşma yapılacaktır.³⁵ Ayrıca her iki devlet de huzur ve emniyeti ortadan kaldıracak tahriklerden ve fiillerden uzak kalmayı taahhüt etmişlerdi.³⁶

31 1879 İstanbul Anlaşması, m. 7.

32 1897 İstanbul Anlaşması, m. 8.

33 1897 Yunanistan Barış Anlaşması, m. 6.

34 1897 Yunanistan Barış Anlaşması, m. 7.

35 1897 Yunanistan Barış Anlaşması, m. 9.

36 1897 Yunanistan Barış Anlaşması, m. 14.

AVUSTURYA İLE BOSNA-HERSEK PROTOKOLÜ 1909

Daha önce imzalanan (1879) tarihli anlaşmayı fesheden bu protokol ile Bosna-Hersek’li olup da Osmanlı topraklarındaki, veya Osmanlı tebasından Bosna- Hersek’te seyahatte bulunan veya ikamet edenlerin Osmanlı vatandaşlığını muhafaza edecekleri, Bosna- Hersek ahalisinden olup Osmanlı Devleti topraklarına göç etmek isteyenlerin serbestçe göç edebilecekleri, Osmanlı tebası olarak kabul edilecekleri, kalanların ise Avusturya tebası sayılacağı, Bosna- Hersek’in Müslümanlarının önceden olduğu gibi din, mezhep ve ibadet hürriyetlerinin sağlanacağı, diğer din ve mezhep mensuplarının sahip olmuş oldukları, sosyal, siyasi ve iktisadi haklara sahip olacakları, din adamlarının ve dinî reislerin Meşihat Dairesi’ne bağlı olduğu ve camilerde hutbelerin padişah adına okutulacağı hususları kabul edilmiştir.³⁷

BULGARİSTAN İLA BARIŞ ANLAŞMASI 1913

Anlaşmaya göre Osmanlı topraklarındaki Bulgar cemaati diğer Hıristiyanlara uygulanan hukuka tabi olarak, menkul ve gayri menkul mallarından tasarruf ve yararlanmada yetkin olup, bu konuda kendilerine bir sınırlama getirilmeyeceği, savaş döneminde yerlerini terk etmiş olan Bulgar nüfusun iki yıl içinde yerlerine geri dönebilecekleri, Osmanlının terk ettiği bölge Müslümanları Bulgaristan dışında bile ikamet etseler, menkul ve gayri menkullere dair bütün hukuki işlemleri yapma haklarının olacağı, dilediklerinde bunları iltizama verebilecekleri, başkası eli ile idare edebilecekleri, Osmanlının terk ettiği arazideki vakıf ve vakıflara ait aşar vergisinin, Osmanlı kanunlarına uygun olarak idare olunacağı, kabul edilmişti.³⁸

Ayrıca yine 1913 yılında yapılan bir protokol ile her iki taraftaki Bulgar ve Müslüman ahalinin sınır boyundan on beşer kilometre dahilindeki emlakinin ihtiyari olarak diğer devlete bırakılacağı,³⁹ iki numaralı protokol ile Baş müftü ve müftülerin Bulgaristan’daki genel eğitim meclislerini ve İslam mekteplerini teftişe, gerek gördüklerinde de yeni okullar açılmasına yetkili oldukları, eğitimin Türkçe olarak resmi programa uygun olarak yapılacağı, Bulgarcanın öğretiminin mecburi olacağı, eğitimde istihdam olunacak kadrolara yapılacak ödemelerin Bulgar hazinesi tarafından karşılanacağı, ayrıca Nüvvab yetiştirmek üzere özel bir eğitim kurumunun kurulacağı, Müslümanların çoğunlukta oldukları her yerde vakıf işleri ile rüştiye eğitimi ile ilgilenecek bir Müslüman cemaatin atanmasına, bu cemaatte yer alacak kişilerin diğer devlet memurları gibi kabul olunacağı, her bölgedeki vakıfların yerindeki Müslüman cemaati tarafından kanun ve şer’i hükümlere göre idare olunacağı, Müslüman mezarlıkları ve camileri yakınındaki mezarlıkların Müslü-

37 B.A, HR.HMŞ,İŞO.No: 36/4/9.

38 Osmanlı Devleti Bulgaristan Devleti Anlaşması. m. 12.

39 Bulgaristan İle Yapılan Anlaşmaya (1913) 1 Numaralı Melfuf (Protokol)

man cemaatine ait vakıflar zümresine katılacağı, kendilerince yönetileceği, vakıf mülkünü bedeli ödenmeden hiçbir şekilde kamulaştırılmayacağı, Bulgaristan'daki vakıflarını korunmasına dikkat ve itina olunacağı, her hangi birisinin kamulaştırılması gerektiğinde ilgili binaya muadil bir arsa verilmedikçe bunun yapılmayacağı, bedelin İslam cemaatine vakıf binasının tamir ve termimine sarfedilmek üzere verileceği karara bağlanmıştır.⁴⁰

Benzer hususlar 1913 Sırbistan ile yapılan anlaşmada da ele alınmış, bu anlaşma ve protokollere ilaveten ilerleyen süreçte, gerek Osmanlı Devleti gerek diğer devletler açıklamalarında sürekli olarak bölgedeki Müslümanların hak ve haklarının korunacağına dair beyanlarda bulunmuşlardır.⁴¹ Hatta ilgili devletlerin uygun olmayan davranışlarını önlemeye dönük tedbirler alınmasını gerekli gören, düzenlemeler yapılmasına dair açıklamalar vardır.⁴²

Ancak bu genel vaat ve kabullere rağmen uygulama aşamasında anlaşma hükümlerinin çok azının öngörülen neticeleri verdiği, uygulamada çeşitli nedenlerden kaynaklanan çok sayıda sapmanın ortaya çıktığı görülür. Bunun en belirgin nedeni bölgede kurulan yeni siyasal yapıların yeni tanımlamalar getirmeleri, buna uygun olarak da fiiliyatta önceki siyasal sistem bakıyelerinden kurtulmayı tercih etmeleridir. Ortaya çıkan problem alanlarına ilişkin gelişmeleri ele alacak olursak bu çerçevede mevcut nüfusun sürgünü / tehirci veya nüfusun celbi hususunda ortaya çıkan problem ve üretilen çözümler şu alanlarda ortaya çıkmıştır denilebilir:

- Tabiyet
- Gayrı menkul eşya
- İmar – inşa
- Vergi
- Alım – Satım / Rehin
- Kira
- Menkul eşya
- Mükellefiyetler
- o Mali mükellefiyetler
- Vergi
- o Bedeni mükellefiyetler
- Askerlik
- Nüfusun Yer Değiştirmesi
- İskan amaçlı yer değiştirme

40 Bulgaristan İle Yapılan Anlaşmaya (1913) 2 Numaralı Melfuf (Protokol)

41 Bulgaristanda Müslümanların hak ve haklarının korunacağı BA.Y.EE 50/67, 42 /252 , “Sırbistan ve Karadağ'da kalan emlak-i mevkufe işlerinin tesviyesi ve umur-ı mezhebiye-i İslamiye'nin hukukunun korunmasına dair irade” (B.A. İ.D.-1058/ 83074 –22 .Ra .1305), “Dobruca'da mütemekkin Türk, Çerkez ve Tatarların melfuf oldukları idarenin Romanya Prensiği tarafından şimdilik tebdil edilmeyeceğine dair irade” (B.A. Y.EE. 42 /252 - 14 . Za .1295)

42 “Avusturyalıların Bosna-Hersek'teki mezalimi hakkında tedbir alınmasına dair muhtıra-yı hümayun” B.A. Y.EE. - 3/67 - 5.L .1295.

- Devletler arası seyahat
- o Pasaport / vize
- İktisadi faaliyet amaçlı yer değiştirme
- o Amele – işgücü hareketleri
- o Ticaret amaçlı yer değiştirme hareketleri
- o Zirai üretim amaçlı yer değiştirme hareketleri
- Göç Eden Nüfusun İhtiyaçları
- İaşe
- Barınma
- Meslek icrası
- Nakdi yardımlar
- Diğer yardımlar
- Kurumlar Düzeyinde
- Kurum liderlerinin seçimi ve tayini
- Kurumların görev ve yetkileri
- o Sosyal Kurumlar
- Vakıflar ve dernekler
- o Dini kurumlar
- Müftülükler
- Tekke ve tarikatlar

Bu konular ilk aşamada genel düzenlemelere mevzu olmuştur. Başlangıçta bu konuların ana başlıkları genel anlaşmalara yansımışken, bir kısmı için ayrıca ek protokoller hazırlanmış, komisyonlar düzenlenmiş, mahkemeler kurulmuş, bu hususları da düzenleyen / ilgilendiren yasalar ve yönetmelikler çıkarılmıştır. Her aşamada ilgili devletler kendi beklentileri doğrultusunda olayların içinde olmuştur.

Döneme ait Osmanlı Arşivleri bu husustaki gelişmelerin Osmanlı Devleti tarafından en ince ayrıntısına kadar takip edilmeye çalışıldığını göstermektedir.

1. TABİYET

Berlin Anlaşmasında olduğu gibi daha sonra yapılan anlaşmalarda da tabiyet konusu öncelikle ele alınan hususlardandır. Bu konuda kabul olunan genel çerçeveye göre; Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan ve Romanya, Yunanistan, Avusturya ve Rusya devletleri, topraklarında kalan Müslümanların menfaatlerini koruyucu düzenlemeler yapacaklardır. Bu doğrultuda adı geçen devletler öncelikle Müslümanların tabiyetlerini tanıyıp, bütün vatandaşların aynı haklara sahip olacağı, din ve mezhep farklılıklarının kamu imkanları ve hizmetlerinden mahrum bırakılmaya gerekçe teşkil etmeyeceği bir uygulama içinde olacaklardır.⁴³ Uygulamaya ilişkin kayda değer bir husus yer değiştire-

43 Berlin anlaşması, m. 5, 27, 35, 44.

ren insanların önceki yerlerine geri dönmeleri, önceki tabiyetlerinin kaybetmemelerinin süreye bağlanmasıdır. Bu durumda olan muhacirlere iki veya üç yıllık süreler verilmiştir. ⁴⁴ Yapılan protokoller ve anlaşmalar bir bölgede yaşayan Müslüman ahalinin orada kalışını teşvik niteliğinde olduğu gibi, ilgili süre zarfındaki nüfus hareketlerine önemli bir teşvik niteliğinde de değerlendirilebilir. Savaş şartlarının bir zarureti olarak firar ederek bir başka devlet topraklarına giden Osmanlı tebası durumundaki Gayrimüslimler, vatandaşlıklarını gittikleri diğer bir devlet uyruğu olarak kaybetmedikleri durumda geriye dönmeyi talep ettiklerinde kabul olunmuşlardır. ⁴⁵

2. GAYRI MENKULLERE İLİŞKİN GELİŞMELER

Osmanlı Devleti muhacirlerin göç ettikleri yerlerde bıraktıkları menkul ve gayri menkullerin bedellerini alabilmek amacı ile yoğun temaslar yapmıştır. Bölgeye geri dönmek istemeyenler vekil tayin ederek işlemini devam ettirmeyi denemişlerdir. ⁴⁶ Aynı şekilde Karadağ muhacirlerinin buralarda bıraktıkları arazilerden kendilerine kalan dörtleme paylarının tahsili için yapılan görüşmeler olumlu bir sonuç vermiştir. ⁴⁷

Şarki Rumeli ahalisinin yarısından fazlasının geriye döndüğü halde bunlara ait arazilerin Bulgarlar tarafından zapt edildiği, ⁴⁸ evlerini bırakıp giden Müslümanlara göstermelik bir süre verilip, vaktinde geri gelmedikleri gerekçesi ile evlerinin müsadere edilip satıldığı, vaktinde gelenlerin de çeşitli nedenlerle mallarını alamadıkları uygulamalar olmuştur. ⁴⁹

Arazilerin ve sair gayrimenkullerin tekrar eski sahiplerine iadesi konusu, ilerleyen yıllarda önemli bir konu olarak devletlerin gündeminde kalmıştır. Yapılan anlaşmalara rağmen uygulamalarda yaşanan gecikmeler fiili olarak söz konusu mülklerin gerçek sahiplerine devrini büyük ekseriyetle imkansız kılmıştır. Terk edilen gayri menkulün bedelinin alınması yanında bu mülke ait borç ve alacak konuları da dönem içinde devletler ilişkilerine yansımış hususlardandır ⁵⁰ Ancak yapılan anlaşmalar, imzalanan

44 İstanbul Anlaşması, m. 7. Osmanlı Devleti Bulgaristan Devleti Anlaşması. Madde, Yunanistan Barış Anlaşması, m. 7.

45 DH.MUİ. - 11-2/1 - 3.N.1327.

46 Mesela; Romanya'dan hicret eden ahalinin orada terk ettiği arazi bedelatını tahsil için vekil tayin ettiği Zebisyadi'nin vefatı üzerine ortağı Fransa vatandaşı Alfred Galavani'ye vekalet verilmesinde bir mahsur olmadığından vekalet ve mukavelename düzenlenerek bu arazilere ilişkin bedel talebinde bulunulmuştur. B.A. DH.MKT. 1586 /41 - 19 . Ca .1306, B.A. DH.MKT. 1564 / 86 - 11 . Ra .1306 , B.A. M.V.M. No: 68. 4.Ca.1309, B.A. Y.E.E. No: 53/480.

47 B.A. M.V.M. No: 72/6. 5.R.1310.

48 B.A. Y.E.E. 18/94

49 Archives des Affaires Etrangères de France, Correspondance Politique des Consult, Turquie, Philipopolis, (1878-79) T.II, ff. 23-25, Zikreden: Şimşir C.I s. 356.

50 Karadağ'dan hicret etmiş Müslümanların geride bıraktığı emlakın satılması ve borçlarına faiz ödemesi konularının Karadağ Emareti nizamına tabi olduğu, Hariciye Nezaretinden bu hususta girişimde bulunduğu ancak bir netice alınmadığı (B.A. DH.MKT. 1470/16 - 1.R.1305), Karadağ idaresine geçen arazilerin hasılatının tahsilinin temin edilmesi ve Karadağlılarla olan mera meselesinin halledilmesi (B.A. DH.MKT. - 1543/45 - 10. M .1306)

protokoller her şeye rağmen bu konuda Müslüman muhacirler lehine kayda değer bir kazanım elde edilmesine yetmemiştir. Mesela, Bulgaristan'da Müslümanların isteklerini incelemek üzere kurulan komisyonun Bulgar belediye başkanları onaylanmamış tapuları kabul etmemişler, tapular da rüşvet olmadan onaylanmamıştır.⁵¹

3. MENKUL EŞYA

Menkul eşyanın mülkiyeti hususunda da özellikle sınır tecavüzleri düzeyinde sıklıkla gündeme düşmüştür.⁵² Özellikle eşkiya gruplarının sınırları aşarak yaptıkları talanlar uzunca bir dönem sadece görüşmeler düzeyinde değil karşılıklı suçlamalara, askeri tedbirlere kadar varan uygulamalara konu olmuştur.

4. MÂLÎ MÜKELLEFİYETLER

Gelinen bölgeden getirilen maldan vergi alınması hususu da nüfusu bir bölgeden göndermede veya dıştaki bir nüfus kitlesini içeriye katmada baskı unsuru olarak uygulanmak istenmiştir.⁵³ Osmanlı Devleti kendi topraklarından yeni kurulan devletlere göçe neden olarak gösterilen vergi alımı konusundaki iddiaları öncelikle ele alma kaygısı içinde olmuştur.⁵⁴ Bu husustaki öncelik ise ilgili nüfusun, gayrimüslim bile olsa Os-

51 Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/94-Confidential (4091), p. 222, No: 310, Zikreden: Şimşir C.II s. 760.

52 Yüz elli kadar müslümanın sınırı geçerek bir çobanı yaralaması ve koyunlarını da zaptetmesi üzerine Karadağ'ın Karadağ'daki Müslümanlara ait emlakı ilgili kişiler yakalanıp koyunlar iade edilmedikçe müsadere etme kararı aldığına dair . (B.A. Y.EE 46/40 – 16/L/1305)

53 Karadağa bırakılan Podgoriçe'den gelerek Tuz karyesi civarına iskan olunan muhacirlerin getirdiği zahireden vergi alınmaması (DH.MKT. 1432/75- 23.L.1304)

54 Sınır tayini ile Sırbistan'da kalan bölgeler halkından ve oraya gidenlerden bir kısım Hristiyanın tekrar Osmanlı tarafına dönmek istedikleri fakat hayvan, eşya ve sairelerin gümrük vergisinden muaf tutulmalarını istedikleri ifadesiyle, ne yapılacağıın Kosova vilayetince sorulduğu, söz konusu ahalinin hayvan ve eşyalarının vergiden muafiyetlerinin uygun olduğu belirtilip konu hakkında Sadaretten onay istendiği (B.A. DH.MKT. – 1454/50 – 25. M .1305) Berlin Ahidnamesine istinaden Karadağ, Sırbistan ve Romanya ahalisinden temettü vergisi alınması gerektiği halde Karadağ Maslahatgüzarlığı tarafından Şartros karyesindeki Karadağlılardan temettü vergisi alınmamasının talep edildiği (B.A. DH.MKT. – 1501/12 – 4.Ş.1305), Sırbistan sınırındaki Bilaç köyü halkının, askerlerin baskısı ve temettü vergisinin emsallerine göre daha fazla olması nedeniyle Sırbistan'a göç ettikleri şikayeti üzerine, Debre eski mutasarrıfı Osman Nuri Paşa'nın, durumu araştırmak ve problemi çözmek üzere ilgili mahalle gönderildiği (B.A. DH.MKT. –1576 /31 – 15.R.1306), Bulgaristan'a nakl-i hane ve hicret edenlerin geride bıraktıkları emlaktan alınan vergiden başka şahsi vergi ödemeye mecbur olunamayacakları doğal olmakla birlikte, Pirlepe'den Bulgaristan'a hicret eden şahısların geçici veya kalıcı olarak gidip gitmediklerinin anlaşılamadığı, bunun tahkiki (B.A. DH.MKT. –1586 / 46– 19. Ca .1306), Yunanistan'a hicret edenlerin hayvan ve eşyalarından gümrük resmi istenmesinin pişmanlık ve geriye dönmeye sebebiyet verdiğiinden bu hususta ne yapılması gerektiği (B.A. DH.MKT. 1376/133 - 11 . S .1304), Mahalli memurlardan hoşnutsuzlukları sebebiyle Sırbistan'a göçmeye devam eden Preşova'nın Estaavac köylüleri ile görevlilerin arasının düzeltilmesi için gerekenin yapılması (B.A. DH.MKT. – 1562/19 – 3. Ra .1306)

manlı sınırına yakın bölgelerde Osmanlı toprağı içinde kalmalarını temin etmektir.⁵⁵ Dersaadet ise bu konuda istisna olarak kabul edilen bir yerleşim alanı olarak karşımıza çıkmıştır.⁵⁶

Ayrıca daha önce Osmanlıdan göç edip tekrar geriye gelmiş olan göçmelere duyulan kuşku Osmanlı'nın bazı tedbirler almasına da neden olmaktadır. Örneğin vergi konusunda bu gibi kişiler ancak kefile tekrar kabul olunmuşlardır.⁵⁷

5. BEDENİ MÜKELLEFİYETLER

Osmanlı tabiiyetine geçen muhacirler için genel uygulama on yıllık bir süre için askerlikten muafiyettir. Bu, ilgililerin Osmanlı sistemi içinde tutunabilmelerinin bir yolu olarak yapılan bir uygulanmaktadır. Ancak bu muafiyetin kötüye kullanılmaya çalışıldığı da bilindiğinden devlet tedbirler alma ihtiyacını da hissetmiştir. Bu çerçevede örneğin Pasaport Nizamnamesi gibi mevzuat, önleyici araçlar olarak devreye sokulmaya çalışılmıştır.⁵⁸

6. NÜFUSUN YER DEĞİŞTİRMESİ

A. SINIR İHLALLERİ

1877-78 Osmanlı-Rus savaşı ilgili devletlerin savaşa doğrudan ilişkili olmasa bile elde etmek istedikleri sonuçlar açısından önemli bir fırsat oluşturmuştur. Söz konusu devletlerin sınır tespiti çabaları buna örnek olarak verilebilir.⁵⁹ Ancak bu tedbirlere rağmen sınır ihlalleri konusu bütün inceleme dönemi boyunca devletlerin gündeminde olan konulardan birisidir. Süreklilik arzeden konuyu Osmanlı Devleti dışında kalan diğer devletler, bu konuyu çoğunlukla yaptıkları veya göz yumdukları diğer uygulamalara gerekçe oluşturmak için ayrıca kullanmışlardır.

55 Sırbistan'a firar edip affedildikten sonra dönen Hristiyanların eski yerlerine iskan edildikleri (A. MKT. UM - 543/89 - 26. Ş .1278), Kosova'ya tabi Brana kazasının Karadağ sınırında bulunması ve ahalsinin Hristiyan olması nedeniyle emlak ve temettuat vergisi ile bedel-i askeriyeye yapılan zammın, bu bölgede uygulanmasının ahalsinin Karadağ'a firarına neden olacağından, söz konusu zamların bu bölge için istisna edilmesinin uygun olacağı (B.A. DH.MKT. - 1505 /103 - 20. Ş .1305)

56 Dersaadet'te ikamet eden Karadağ, Sırbistan ve Romanya ahalsinden temettü vergisi alınması gerektiği (B.A. DH.MKT. - 1483/91 -25 .Ca .1305)

57 Aileleriyle birlikte Karadağ'a firar eden Hristiyanların hukuk-ı emiriyye ve şahsiyelerini vermek üzere kefile ikame ve iskan edildikleri (B.A. DH.MKT. - 1510/98 - 23.N .1305)

58 Yunanistan'dan hicret edenlerin askerlik muafiyetlerinin sürdürdüğü (Yunanistan'a tabi adalardan çalışmak üzere Osmanlı topraklarına gelen ve pasaportlarının çok azında vize bulunan dört bine yakın kişinin memleket ekonomisine zarar verip ayrıca şüphe uyandırdıklarından hudut memurlarının pasaport nizamnamesinin gereklerini yerine getirmelerinin vilayetlere tebliği (B.A. DH.MKT. 1428/90- 11.L.1304)

59 Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/82-Confidential (3940), p. 228-231, No: 338/1, Zikreden: Şimşir C.II s. 137.

B. GÖÇ VE YERLEŞİM

Nüfusun daimi surette yerleşimi hususu etnik ve dini arındırma politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bir bölge işgal edilmese bile devletler bölge halkına gözdağı vermek⁶⁰ veya nüfusu celbetmek için çeşitli uygulamalar içine girmişlerdir.⁶¹ Özellikle Rusya, kurulan Bulgaristan devletinin geleceği açısından Müslüman halkın bölgeden atılması hususunda Bulgarları teşvik etmiştir.⁶² Daha savaşın hemen sonrasında Rusya, Şubat 1878. Ayestafanos Konferansında Bulgaristan'dan kaçan Türklerin geri dönmeleri, yerlerinde kalanların da göç etmesinin temini, Türklerin İstanbul'dan da çıkarılması yaklaşımını savunmuş,⁶³ ilgili diğer Batılı devletler bu yaklaşıma destek vermemişlerdir. Örneğin; Bulgaristan'dan Müslüman halkın kovulması isteği Avusturya tarafından infiale karşılanmış, barbarlık olarak nitelendirilmiştir.⁶⁴ Ancak Avusturya'nın bizzat Müslümanlara yaptığı benzer muamele bu yaklaşımın hakikatte bölgede Rusya'nın elde edebileceğin nüfuz endişesi ile olduğu açıktır.

Bu konuda çok ağırlıklı olarak, zor durumda kalan Osmanlı Devleti olmuştur. Gerek duydukları genel endişeden dolayı, gerek gördükleri zulümler neticesinde göç etmek durumunda kalan Müslümanların öncelikle yaşadıkları iase ve ulaşım güvenliği, salgın hastalık gibi anlık tedbiri gerektiren problemler,⁶⁵ Osmanlı Devleti'nin sürekli teyakkuzda olmasına, tedbir alma çabasında olmasına neden olmuştur.⁶⁶ Berlin anlaş-

60 Avusturya'nın askeri kuvvetlerini üç kola ayırarak Sırbistan, Karadağ ve Mitroviçe'ye göndereceği ve Hristiyan olmayanları memleketlerine uzaklaştıracağı ihbarının tahkik edilmekte olduğu (B.A. DH.MKT. – 1570/26 – 28.Ra .1306)

61 Kolaşin Hristiyanlarının Karadağ'a göç etmelerinin yeni vergilerden kaynaklandığı şeklindeki Karadağ Hariciye Nazırının açıklamasının gerçeği yansıtmadığı, söz konusu vergilerin emsalinden aşağıda bulunduğu (B.A. DH.MKT. – 1553 / 8– 4.S.1306)

62 İngiltere İstanbul Konsolosu, İngiltere Dış İşleri Sekreterliğine yazdığı yazıda Rusya'nın bu husustaki desteği ile soğuk kış şartlarında yüzbinlerce Müslümanın baskılar ile yerlerinden sürüldüklerini ifade eder. Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/66-Confidential (3508), p. 73, No: 126. Zikreden: Bilal Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1989, Ankara, s. 260. Ayrıca yine Rus askerleri Edirne'yi boşaltırken buralardaki hristiyan halkı Bulgaristan istikametine göçe teşvik etmiş, Doğu Rumeliye gitmiş 30.000 kadar kişi, Müslümanların geriye dönmelerinin önüne geçmek amacı ile onların evlerine yerleştirilmiştir. Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/81-Confidential (3933), p.270, No: 390, Zikreden: Şimşir C.II s. 165.

63 Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/67-Confidential (3598), p. 334, No: 699. Zikreden: Şimşir C.I s. 346.

64 Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/67-Confidential (3598), p. 383, No: 833. Zikreden: Şimşir C.I s. 347.

65 Edirne'de Şubat – Haziran 1878 tarihleri arasında tifodan ölen 10.000 muhacir devlet için acil tedbir gerektiren önemli sağı probleminden birisi olarak dikkati çeker. Archives des Affaires Etrangeres de France, Correspondance Politique des Consult, Turquie, Andriopolle, Vol. III, ff. 97-101, Zikreden: Şimşir C.I s. 571.

66 Kosova vilayetine Sırbistan ve Taşlıca yoluyla gelen muhacirlerin iaselerinin temin edilerek bir an önce iskan edilmeleri (B.A. DH.MKT. – 1568/70 – 22. Ra .1306), Muhacirlerin ücretsiz olarak geçişlerine Sırbistan Hükümeti'nce izin verildiği ancak hangi vilayete gidecekleri bilinmediğinden ilk dahil olacakları vilayetçe kabul ve iskan olunmaları hakkında Kosova vilayeti ve Selanik vilayetince icab edenlere emr verilmesi gerektiği Kosova vilayetine Sırbistan ve Taşlıca yoluyla gelen muhacirlerin iaselerinin temin edilerek bir an önce iskan edilmeleri (B.A. DH.MKT. – 1531/58 – 3. Z.1305)

ması ile içine girilen nisbi iyilişme ortamında ölümler biraz azalmışsa da⁶⁷ tedbirlerin yetersizliği nedeniyle 1879 kışında ölüm olayları tekrar büyük rakamlara ulaşmıştır.

Ocak 1878 de Edirne'de imzalanan mütareke Osmanlı Devleti'ni göçün ortaya çıkardığı acil problemlerin çözümü konusunda önemli bir fırsat oluşturmuştur. Bu doğrultuda örneğin; artık halkın göç etmesine gerek kalmadığı düşüncesi ile Sadrazam Ahmet Vefik Paşa, Gelibolu ve Tekirdağ sancakları mülki amir ve memurlarına genelle göndermiş,⁶⁸ Rus ve Bulgar katliamlarından sağ kalan ve iskelelerde aç, çıplak vapur bekleyen göçmelerin ölümden kurtarılması için İngiltere'den vapur istenmesi düşünülmüş,⁶⁹ Batılı devletlerin gönderdiği gemiler muhacirlerin nakillerinde çeşitli roller üstlenmişler,⁷⁰ bunun yanında özellikle Batıda Hristiyanların can güvenliği konusunda ortaya çıkan endişeler nedeniyle koruma işlevini üstlenmeye çalışmışlardır.⁷¹

Osmanlı Devleti'nin uygulamaya çalıştığı politikanın temel hususlarından birisi, Müslümanların savaş, baskı vb. sebeplerle terk ettikleri eski yerlerine geri dönüşlerinin sağlanmasıdır. Bu, ana hatları ile Balkan Savaşlarına kadar, bölgenin artık geri alınma, burada bir nüfuz kurma ümidinin kalmadığı döneme kadar uygulanmaya çalışılmış bir tedbirdir. Bu doğrultuda alınan tedbirlerden olarak yapılan anlaşmalar, protokoller, muhacirlere sağlanan çeşitli destek niteliğindeki yardımlar yanında bölgedeki siyasi güçler ile geliştirilmeye çalışılan işbirliği ortamı da ilave olunabilir. Karadağ, Bulgaristan, Sırbistan, Avusturya vs. devletler ile yürütülen politik-siyasi muameleat bunun bir göstergesidir.⁷²

Müslümanların Osmanlı Devleti'ne göçleri yanında Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin de diğer devletlere göçleri devletler arasında bazı kararların alınmasını gerektirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkan'lardaki bazı bölgelerden çekilmesi üzerine Osmanlı topraklarında kalan bazı Hristiyanlar da bu devletlere bir göç hareketi başlatmışlardı. Mesela Sırbistan'a 1305-1317/1888-1900 yılları arasında göçedenlerin toplam sayısı 8.000'e, iki sene kadar önce göçenler ile birlikte bu sayı 1903 yılında 9.800'e balığ olmuştur. Bunu engellemek isteyen her iki devlet gelenleri iade etme kararı almışlardır.⁷³ Bu doğrultuda Osmanlı Devleti kendi içinde bulunan Gayrimüslimlere dönük

67 Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/73-Confidential (3752), p. 104-105, No: 148/1, Zikreden: Şimşir C.I s. 563.

68 Süleyman Paşa, Umdet-ül Hakâyik, İstanbul, 1928, C. VI, s. 111 ve 151, Zikreden: Şimşir C.I s. 311.

69 Süleyman Paşa, a.g.e, C. VI, s. 170, Zikreden: Şimşir C.I s. 317, 379.

70 Bu faaliyetlerde başka olaylar da ortaya çıkmıştır. Örneğin; Kavaladan Lazkiye'ye 3.000 kadar muhacir götüren Avusturya gemisi kazaya uğramış, İngiliz ve Fransız gemilerinin kaza yerine yetişerek yardım etmişlerdir, Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/69-Confidential (3625), p. 27-28, No: 59/2, Zikreden: Şimşir C.I s. 387- 388.

71 Archives des Affaires Etrangères de France, Correspondance Politique des Consult, Salonique (1876-79) T.V, ff. 324-327, Zikreden: Şimşir C.I s. 333-334.

72 Yapılan görüşmeler ile 1327 yılında, daha önce bölgeyi terk eden Müslümanların tekrar eski yerlerine geri dönüşleri tedbirlerinden olarak Karadağ Prensi ile yapılan görüşmelerin olumlu gittiği... Y.EE 46/79- 6/R/1327.

73 Bu şekilde izinsiz olarak Sırbistan'a iki yıl kadar önce geçen 1.800 kişinin iadesi görüşmeleri 1903 senesi Şubat ayına kadar halen neticelenmemiş olup devam etmektedir. B.A. Y.Hus.M. No: 442/9.

olarak onların diğer devletlere göçmelerine neden olarak ileri sürülen hususlarda da tedbirler almaya çalışmıştır. Bu tedbirlerin halkı endişeye sevketmeyen, cebre dayalı olmayan tedbirler olmasına gayret edilmiştir. ⁷⁴ Bunun da etkisi ile bu tarihten sonra göçlerde önemli bir azalma olmuştur. Bu konuda dikkate değer bir uygulama Balkanlardan Filistin topraklarına göç etmekte olan Yahudilere ilişkin uygulamadır. Bölgeye göçü önlemeye çalışan Osmanlı Devleti, bir şekilde buraya gelip yerleşenleri de kabul etmekte, gerekli düzenlemeleri yapmaktadır. ⁷⁵

Muhacirlerin iskan mahallerine götürülmesi ve iskanları konusu devletin gücünün bir göstergesi sayıldığından göç olayının çözümünde büyük gayretler gösterilmiştir. Osmanlı Devleti, özellikle ilk göçlerin yoğunluğunun ardından bu konuda daha tecrübeli, kurumsallaşma açısından yeni adımlar atmış, politikalarını belirlemiş bir devlet olarak olayı kendi kontrolünde tutmaya çalışmıştır. Mesela Rusya-Petersburg Sefaretine gönderilen bir yazıda muhacirlerin Memalik-i Şahâne'ye kabul olunup imkan nisbetinde maişetlerini temin edebilmeleri için yapılanlara değinildikten sonra birkaç haftadan beri Rusya'dan gelen çok sayıdaki Çerkes ve diğer muhacirlerin iskan ve işe işini aksattıkları vurgulanarak Rusya hükümetinden hiç olmazsa bu şekilde hicret edeceklerin birkaç ay evvelden haber verilmesi istenmiş, ⁷⁶ İngiltere'den Rusya nezdinde bölgedeki Müslümanlara insanî muamelede bulunması konusunda destek talep olunmuştur. ⁷⁷ Teşebbüsler neticesinde Ruslar bu hususu kolaylaştırıcı tedbirler alacaklarını beyan eden bir bildiri yayımlamışlardır. ⁷⁸

Suriye'ye çok sayıda Müslüman Çerkes göçmenin gelişi, Batılı devletler nezdinde endişe oluşturmuş ⁷⁹ bu konuda tedbir alma yollarını araştırmışlardır. İtalya, Paris

74 Savaş neticesinde Rumeli'deki mühim yerlerin elden çıkması sonucu Sırp ve Karadağlıların Arnavutluk içlerine doğru yayılmaya başlamaları üzerine Arnavutluk'un korunması için buralarda islahat yapılması, islahatın cebr kullanmadan yapılmasına dair Saffet Paşa'nın tezkiresi (B.A. Y.EE 43/102 - 15/Z/1296/Z - 18 Teşrin-i Sâni 1295), "Daha önce tabiiyyet-i saltanat-ı seniyyeye dahalet ve dobrucaya hicret eylemiş olan birkaç yüz Alman familyasının Romanya idaresinden hoşnud olmadıkları cihetle kemagân tab'iyet-i Osmaniyede bulunmak şartıyla vilayet-i bahriyeleri dahilinde bazı arazi iştirasıyla oraya nakl-i mesken etmelerine müsaade buyurulması istidası ..." (B.A. DH.MKT. - 1440/79 - 28.Za.1304),

75 "İki sene evvel Romanya'dan Hayfa kazasına gelerek hilaf-ı memnuiyet yerleşmiş ve tabiiyyet-i Devlet-i Aliyye'ye dehalet etmiş olan 272 nefer Musevilerle Safir (?) kazasına gelen iki Amerikalı Musevi hakkında ve bazı ifadeyi havi Suriye vilayetinde re'sen ve cevaben varid olan iki kıta tahrirat ile evrakın müteferriasi maillerinde zikr olunan Musevi muhacirler her nasılsa orada ittihaz-ı mesken etmiş ve emlak ve akar sahibi olmuş bulunmalarından naşi merkumelere dokunulmayıp bade ezin ... muhafazasına itina olunmasının lazım gelenlere bildirildiğini beyan ... vilayet-i mezkureye evvelce yerleşmiş olan Musevilere dokunulmayıp bade ezin geleceklerin men'i duhülü ... ancak muhacirin-i merkumeden tavattun eyledikleri kuradan mürekkeb olmak üzere bir nahiye teşkilî icab-ı mevki ve maslahatdan olduğu ... DH.MKT 1399/83- 1304/Ca/19.

76 B.A. Y.Hus.M. No: 175/26

77 Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/66-Confidential (3508), p. 79, No: 144. Zikreden: Şimşir C.I s. 278.

78 Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/66-Confidential (3508), p. 80, No: 151. Zikreden: Şimşir C.I s. 281.

79 Archives des Affaires Etrangères de France, Correspondance Politique des Consult, Turquie, Beyrouth, 1877-78, Tome, XXI, ff. 205-6, Zikreden: Şimşir C.I s. 368.

Büyükelçisi vasıtası ile Fransa'ya Şam civarına muhacir gönderilmemesi hususunda işbirliği yapmayı önermiş,⁸⁰ neticesinde, Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi de İngiltere Dışişleri Bakanından Suriye ve Kıbrıs'a muhacir gönderilmemesi hususunda Türk hükümeti nezdinde teşebbüste bulunma desteği talep etmiştir.⁸¹ Bu konuda Batılı ülkelerin kendi politikalarının bir aracı olarak kamuoyunu da yönlendirdikleri görülür. Örneğin; Kıbrıs'a göçmen gönderilmemesi hususunda Ada Rum halkı Sadrazam'a ve yabancı konsoloslara başvurmuş, Larnaka'ya 2.000 muhacir getirmekte olan bir Avusturya gemisi Antalya'ya yönlendirilmek zorunda kalmıştır.⁸² Benzer şekilde, Teselya'ya dönmekte olan göçmenlere güçlükler çıkaran Yunan makamları⁸³ Bulgaristan'dan göç eden Müslümanların Makedonya'ya yerleştirilmelerinin önlenmesi hususunda İngiltere Dışişleri Bakanı nezdinde teşebbüste bulunmuşlar,⁸⁴ Preveze taraflarına yerleştirilmek istenen Bulgaristan muhaciri konusunda da İtalya ve Fransa'nın buna engel olacakları beklentisi içinde olmuşlardır.⁸⁵

İstanbul'da bulunan yabancı devlet konsolosları, muhaceret işleri ile ilgilenecek bir karma komisyon oluşturarak, gerekli para konusunda Osmanlı Devleti kaynaklarını gündeme getirmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede İstanbul'da tüketim mallarından alınan gümrük vergisinin geçici olarak artırılmasına dair ortak bir teklif geliştirmişlerdir.⁸⁶ İngiltere hükümetince desteklenen⁸⁷ bu yaklaşımla başta İstanbul olmak üzere, Samsun, İzmir, Beyrut, İskenderun ve Selanik limanları gümrük vergilerinin artırılacaktır.⁸⁸ Ancak, İstanbul gümrüğünün % 2 artırılması teklifini Amerika Birleşik Devletleri'nin reddetmesi, Almanya'nın da cevap vermemesi üzerine proje akim kalmıştır.⁸⁹

80 Archives des Affaires Etrangères de France, Correspondance Politique des Consult, Turquie, 1878, T. 416, ff. 34-36, Zikreden: Şimşir C.I s. 363.

81 Archives des Affaires Etrangères de France, Correspondance Politique des Consult, Turquie, Mars-Avril 1878, Tome, 416, ff. 134-137, Zikreden: Şimşir C.I s. 391.

82 Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/68-Confidential (3602), p. 226, No: 409-1. Zikreden: Şimşir C.I s. 366.

83 Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/71-Confidential (3720), p. 227-228, No: 319/3, Zikreden: Şimşir C.I s. 472..

84 Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/79-Confidential (3910), p. 492, No: 557, Zikreden: Şimşir C.II s. 128.

85 Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/79-Confidential (3910), p. 493, No: 560, Zikreden: Şimşir C.II s. 133.

86 Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/70-Confidential (3631), p. 120-122, No: 223-2. Zikreden: Şimşir C.I s. 431-436.

87 Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/70-Confidential (3631), p. 218, No: 344. Zikreden: Şimşir C.I s. 449.

88 Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 78/2788, Turkey, Political, Sir H. Layard, May, 15 to 22, 1878, Zikreden: Şimşir C.I s. 452-453.

89 Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/73-Confidential (3752), p. 283, No: 478, Zikreden: Şimşir C.I s. 575.

C. DEVLETLERARASI SEYAHAT (PASAPORT / VİZE / MÜRUR TEZKİRESİ İŞLEMLERİ)

Geçici nüfus hareketlerinin usulünün ne olacağı konusu devletlerin egemenlik göstergesi olarak üzerinde ısrarla durduğu konulardandır. Özellikle yeni bağımsızlık kazanan devletler bu konuda öncelikle tedbirler geliştiren devletler olmuştur. Kitlesel göç hareketleri dönemi sonrasında mevzi göçlerde Osmanlı Devleti de olayı kontrol altında tutabilmek amacı ile bu hususa ehemmiyet vermektedir.⁹⁰

7. İŞ AMAÇLI YER DEĞİŞTİRME

Balkanlar asırlardır, Anadolu'nun içlerine kadarki bir bölgeyi de içine alan işgücü hareketlerine sahne olmuştur. Bu durum, yeni devletlerin oluşması sürecinde de devam etmiştir. İşgücü hareketleri ilgili dönemde hem Osmanlı topraklarına hem de Balkan devletlerine doğru ortaya çıkmaktadır.⁹¹ Bu işgücü hareketleri emek istihdamı niteliğinde amele hareketi şeklinde olduğu gibi doğrudan doğruya kendi arazisinde çalışmak şeklinde de olmuştur.⁹²

Terk edilen bölgelere gerek ticaret gerek ziraat için nüfusun geriye gitmesi dönem içinde zaman zaman ortaya çıkan bir uygulamadır. Ancak bu hususta da ilgili devletler tarafından çeşitli engellemeler olduğu gibi halk tarafından da suistimaller olabildiğin-

90 Romanya'dan pasaportsuz veya kimliksiz girenlere Galata Rihtım İdaresi'nce mani olunması (B.A. DH.MKT. 14-1 /27 - 10 . N .1327), Osmanlı tebasından olup Romanya'ya gitmek isteyenlerin pasaport almaları ve Dersaadet Romanya Kançılıyası'na vize ettirmeleri gerektiği (B.A. DH.MKT. 1537 / 93 - 21.Z.1305), Romanya'ya geri dönen muhacirlerin ellerindeki Devlet-i Aliye pasaportlarının alınması ve özel bir deftere kayıtlarının yapılması (B.A. DH.MKT. 1534 /85 - 14 .Z.1305), Şahsi ihtiyaçlarını karşılama üzere memleketlerine dönmek isteyen Romanya muhacirlerinden askerlikten kurtulmak gayesinde olanlar ile ellerinde tezkire ve pasaport olmadan bir tarafa gitmek isteyenlerin zabita tarafından engellenmesi (B.A. DH.MKT. 1556 /55 - 15 . S .1306), Rodos, Girit ve diğer adalardan Yunanistan'a pasaportsuz veya vizesiz giden ahaliden pasaport cezası alınması hususunun ahaliye ilanı (B.A. DH.MKT. 1498/12- 17.B.1305), Yunanistan'a tabi adalardan çalışmak üzere Osmanlı topraklarına gelen ve pasaportlarının çok azında vize bulunan dört bine yakın kişinin memleket ekonomisine zarar verip ayrıca şüphe uyandırdıklarından hudut memurlarının pasaport nizamnamesinin gereklerini yerine getirmelerinin vilayetlere tebliği (B.A. DH.MKT. 1439/23- 23.Za.1304), Romanya'dan gelen amelenin yanında pasaportu olduğu halde ayrıca mürür tezkiresi de talep olunması üzerine kendilerine verilen yol tezkeresinin taşıdığı mahzurlar hakkında B.A. DH.MKT- 1467/3- 15.Ra.1305

91 Varna, Köstence ve Romanya'da çalışmak üzere Galata ve Kasımpaşa cihetlerinde yazılmakta olan amele (B.A. İ.D. 1123 / 87803 - 29 . C .1306), Yunanistan'a tabi adalardan çalışmak üzere Osmanlı topraklarına gelen ve pasaportlarının çok azında vize bulunan dört bine yakın kişinin memleket ekonomisine zarar verip ayrıca şüphe uyandırdıklarından hudut memurlarının pasaport nizamnamesinin gereklerini yerine getirmelerinin vilayetlere tebliği (B.A. DH.MKT. 1439/23- 23.Za.1304), Romanya'dan gelen amelenin yanında pasaportu olduğu halde ayrıca mürür tezkiresi de talep olunması üzerine kendilerine verilen yol tezkeresinin taşıdığı mahzurlar hakkında DH.MKT- 1467/3- 15.Ra.1305

92 Tarlaları Karadağ'da kalmış olan ahalinin tarlalarına gitmeleri için Karadağ hükümetinden teminat alınması (B.A. İ.D. 1570/ 26 - 28. Ra.1306)

den Osmanlı Devleti konuyu dikkatli takip edip gerekli araştırmalar neticesinde gidış gelişlere izin vermektedir. ⁹³

8. YARDIMLAR

Savaş esnasında yüzbirlere ulaşan nüfus hareketleri ile ortaya çıkan sefalet, Osmanlı Devletini kısa zamanda dış dünyadan acil yardım beklentisine itmışti, ⁹⁴ dış dünya da bu duruma bigane kalmamış çeşitli yardımlar toplanmıştır. ⁹⁵ Bu çerçevede doğrudan yardımlar yanında düzenlenen çeşitli etkinlikler ayrıca dikkati çekmektedir. ⁹⁶ Duyarlılık gösteren dış dünya toplanan yardımların doğrudan dağıtımı, ihtiyaç duyulan hizmetin ifası konusunda da etkin olmuş, kurdukları fırınlar, hastaneler ve yardım dağıtım birimleri faal olarak muhacirlere destek vermiştir. Ancak bu yardımlar savaşın hemen sonrasındaki ihtiyacın büyüklüğü karşısında yetersiz kalmıştır. ⁹⁷

Daha 93 Harbi öncesinde bile Müslümanların bölgeden göç ettirilmesine çalışılan yerleşim bölgeleri söz konusudur. doğrudan savaşın yaşandığı bölgenin yanında daha geniş bir çevreyi içine alan sonuçlar doğurmuştur. Karadağ bu hususta Müslüman ahalinin saldırılara uğradığı, göç etmek mecburiyetinin ortaya çıkarılmaya çalışıldığı yerlerden birisi olarak dikkati çeker. Osmanlı Devleti saldırılar karşısında daha güvenli yerlere gitmek üzere yer değıştiren Müslümanlara gerekli kolaylıkların sağlanmasına gayret etmektedir. ⁹⁸ Ancak yine de devlet, bölgedeki Müslüman yönetici ve ahalinin buraları terk etmesinin önüne geçme çabası içinde tedbirler de almaya çalışmakta, ⁹⁹ bölgeyi terk edip, savaş sonrasında sağlanan yeni uluslar arası şartların getirdiği ümitle eski yerlerine dönme niyetinde olanlara da bu bölgede iskanlarının temini ve bunun kalıcı hale getirilmesi amacı ile Hariciye Nezareti aracılığı ile parasal yardımlar ya-

93 Yunanistan'a bırakılan Palamut, Hüseyinbaba ve Küçükörgü köyleri İslam ahalisinden bazı kişilerin geride kalan arazilerini ekip dikmek için geriye dönmeleri talebinin iskan amacı olmadığı anlaşıldığından kendilerine izin verilmesi. Bu hususun Hariciye Nezareti'nin incelemesi ile ortaya çıktığı (B.A. DH.MKT- 1384/7 – 14. Ra.1304

94 Russes et Turcs, la Guerre d'Orient, Paris, Manceaux, Editeur, 1877 (1878), pp. 871-872, Zikreden: Bilal Şimşir C.I, s. 279.

95 Örneğin, Hariciye Nezareti'nden ilgili kuruluşlardan olan Hilal-i Ahmer Cemiyeti Başkanlığına gönderilen biz yazıda; savaşın ilk tesirlerinin yollara düşmüş, aç, açık insanlarda görülmesi ve Osmanlı Devleti'nin yardım talebi üzerine daha 1877 yazında toplanmaya başlanan İngiliz yardımlarının 227 küsür İngiliz lirasına ulaştığı bildirilmişti. Şimşir C.I s. 362.

96 Ocak 1878'de, İstanbul'da "Göçmenlere Yardım Milletlerarası Komitesi"nin dünya kamuoyuna yardım çağrısında bulunması üzerine, düzenlenen piyangolar, konserler, maskeli balolar vs. ile çeşitli yardımlar toplanmıştır. Russes et Turcs, la Guerre d'Orient, Paris, Manceaux, Editeur, 1877 (1878), pp. 885-886, Zikreden: Şimşir C.I s. 303.

97 Foreign Office Archives (Public Record Office-London, F.O. 424/69-Confidential (3625), p. 71-72, No: 120/1. Zikreden: Şimşir C.I s. 397.

98 B.A. İ.MMS. – 46/ 1974 – 17.Ca .1290

99 B.A. İ.D. – 755/61632 –24 .N .1294.

nında ¹⁰⁰ gıda yardımları da yapmaya çalışmaktadır. ¹⁰¹ İlerleyen dönemler Osmanlı Devleti'nin bölgede kayda değer bir Müslüman nüfusun barınmasının temini politika-sında başarı gösterdiği görülür. Nitekim 1327 yılında ortaya çıkan kıtlık bütün zorla-yıcı şartlara rağmen bu nüfusun burada barındığı, Osmanlı Devleti'nin de kendilerine destek olma çabası içinde olduğu görülür. Bu çerçevede kıtlığa düşen bölgeye za-hire yardımları yapılmaktadır. ¹⁰²

Bölgede meskun ahalinin göçünün önlenmesi için devlet sadece para ve gıda yar-dımları gibi hususlar ile yetinmemiş, eğitim gibi daha temel ihtiyaçları da gidermeye çalışmıştır. ¹⁰³

9. KREDİ / BORÇ

Karadağ 93 Harbi sonrası terk edilen bölgelerden önemli miktarda nüfusun gelip yer-leşmeye çalıştığı yerlerdendir. Bu süreçte yerli ahali ile muhacirler arasında ortaya çı-kan borç-alacak problemlerinin halli için bir komisyon kurulmasına karar verilmiş, ancak bu komisyonun teşkili zaman aldığından ortaya gecikmelerden kaynaklanan yeni problemler ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti bu problemlerin halli için çareler aramaktadır. Anlaşma ile alınan kararların tādili, komisyonun bir an önce kurulması çabaları bunlardan bir kısmıdır. ¹⁰⁴

10. SOSYAL ÇATIŞMALAR

Siyasal otorite boşluğu, bölgede yaşayan Müslim ve Gayrimüslim nüfus arasında örgütlü-planlı veya spontane şekilde gelişen ilişki problemlerine neden olmuştur. Dev-letler nezdinde çözümlenmeye çalışılan birçok sorun, reel hayata tekabül edememiş, çözümsüz bir nitelik kazanmıştır. Karşılıklı öldürme olaylarının bazı yerlerde kan da-vasına dönüşmesi bu nitelikteki problemlere örnek olarak verilebilir. ¹⁰⁵

*

100 Bu kapsamda ilk etapta nezaret tarafından bahsi geçen muhacirlere 28.900 kuruş nakdi yardım deste-ği gönderilmesi kararlaştırılmıştır. B.A. DH.MUİ – 11-1/46 – 1327/N/1.

101 Örneğin; Karadağ hududunda Tuz'a tabi Dinoşa ve Vilodina karyelerinde iskan olunan muhacirlerin kıtlık nedeniyle başka yerlere gitmelerinin önlenmesi amacıyla kendilerine gerekli olan mısırın acilen gönderilmesi mevzu olmuştur. B.A. DH.MKT. – 1563/78 – 8.Ra .1306.

102 B.A. Y.EE. 46 / 105 - 6 . R .1327, 46 / 88 - 6 . R .1327 .

103 Bulgaristan'ın Lume, Palanka ve Vidin Müslümanlarının maddi yetersizlikleri karşısında bölgenin ih-tiyaç duyduğu öğretmenleri Osmanlı Hükümeti gerekli ödemeleri yaparak tayin etmesi bu tedbirlerle örnek olarak gösterilebilir. B.A. DH.MUİ – 41-1/63 – 22. Z.1327.

104 B.A.DH.MKT – 1414/112 – 1304.B.29, 1452/105 – 16.M.1305.

105 Y.EE. 46 / 35 - 06 .R .1327

İlgili dönemde, nüfus ve hareketleri devletler ilişkisinde sadece sosyal boyutla sınırlı kalmayan, siyasal-politik, ekonomik alanı da içine alan konular/gelişmeler olarak ortaya çıkmıştır. Her sistem için konunun taşıdığı önem farklılık göstermiş, Balkan devletleri için bir kuruluş problemi olarak görülürken Osmanlı Devleti için bir varlığını devam ettirebilme aracı olarak kabul olunmuştur. Konuya sonuçları itibariyle bakacak olursak:

A. OSMANLI SİSTEMİ AÇISINDAN

Osmanlı sisteminin bu dönemde sistemin etki-tepki (girdi-çıkıtı) sürecindeki esnekliğinde önemli zaafı olduğu / veya böylesi büyük bir girdiye eşdeğer çıktı üretecek şekilde kabiliyette olmadığı, ayrıca kendisini dönüştürme sorunu yaşadığı görülmektedir. Dış dünyadan gelen girdiler konusunda zaafı olduğunu göstermektedir. Bu kabulün en önemli göstergesi, Osmanlı sisteminin ilgili devletlerin ürettiği çıktıları bir girdi olarak algılayabilmesine, hatta bunlara dair önemli ölçüde çözümler üretebilmesine rağmen birer çıktı olan bu çözümlerin diğer sistemlerde Osmanlı politikalarına dönük yeni çıktılar ürettirebilmesindeki eksikliğidir. Birçok olayda da görüldüğü üzere (örneğin yapılan anlaşmalara rağmen toprakları ellerinden alınan Müslümanların emlaklerinin iadesini temin edememektedir. Benzer şekilde, bölge nüfusunu adı geçen devletlerde mukim kılmak isteyen Osmanlı Devleti bu konuda da önemli ölçüde hedeflerine ulaşamamıştır. (Şarkî Rumeli bölgesinin iskanı gibi) Bu durum Osmanlı sistemini, diğer sistemler karşısında savunma pozisyonunda kılmış, hatta hiç istemediği halde, ürettiği çıktıların uygulama sürecinde çevre sistemlerden destek aramaya itmiştir. Bu da sisteme olan güveni etkileyen bir başka yön olmuştur. Bununla birlikte Osmanlı Sistemi, kamu kurumları ile sivil toplum birlikte çözüm üretme becerisi itibariyle kayda değer bir yetkinlik içindedir denilebilir. Bunun en önemli nedeni herhalde yöneten-yönetilen katmanlaşmasının sınıfsal ayrışma boyutunda olmamasıdır.

B. DİĞER SİSTEMLER AÇISINDAN

Girdi - çıktı sürecinde diğer sistemlerin üstün taraf oldukları görülür. Bu devletler ilgili dönemde Balkanlar'a ilişkin anlaşlıkları konularda kendi kabulleri yönünde sonuçlar elde etmiş durumdadırlar. Bağımsızlık elde eden bölgelerin tamamında nüfus konusunu kendi politikaları doğrultusunda, dolayısı ile de Osmanlı politikaları aleyhine çözebilmişler, konuyu diğer politikalarının aracı olarak kullanabilmişlerdir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.

Nihat Erim, Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri, C.1 (Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953.

Bilal Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri. /Turkish Emigrations From the Balkans, Documents, C.I Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.